

Жадан Тетяна Андріївна

кандидат економічних наук, доцент кафедри економічного аналізу та обліку
Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»
(м. Харків, Україна)

СУЧАСНИЙ СТАН, ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМКИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СИРОВИННОЇ БАЗИ ОЛІЙНО-ЖИРОВОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто сучасний стан сировинної бази олійно-жирової галузі та визначено основні проблеми її розвитку в Україні. В результаті аналізу сучасного стану розвитку сировинної бази олійно-жирової галузі встановлено, що основною олійною сировиною, яка має найбільше промислове значення для олійно-жирової галузі України, є насіння соняшника, ріпаку та сої. Виробництво основних олійних культур в Україні характеризується позитивною динамікою; найбільшою питомою вагою соняшника у структурі посівних площ і валових зборів олійних культур; поступовим переходом від екстенсивного способу виробництва до інтенсивного, свідченням чого є підвищення урожайності олійних культур. З'ясовано, що загальна пропозиція олійного насіння на внутрішньому ринку України формується за рахунок власного виробництва. Основним напрямком розподілу соняшника є внутрішнє споживання, а ріпаку та сої - експортна складова. До ключових проблем розвитку сировинної бази олійно-жирової галузі в Україні віднесено: значний недобір урожайності олійних культур в порівнянні з їх біологічним потенціалом, досягнень у сфері селекції та загальносвітовим рівнем; щорічне підвищення витрат на виробництво олійних культур; низький рівень забезпеченості агровиробників основними видами сільськогосподарської техніки та високий ступінь її зношеності; нестача фінансово-кредитних ресурсів; незадовільний стан розвитку інфраструктури зберігання, транспортування і реалізації олійного насіння; посилення імпоротної залежності на ринку посівного матеріалу ріпаку та соняшника; домінування зарубіжних селекційних інновацій над вітчизняними розробками.

Ключові слова: олійно-жирова галузь, сировинна база, соняшник, ріпак, соя, посівна площа, валовий збір, урожайність, рентабельність.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Олійно-жирова галузь України має стратегічне значення для забезпечення економічної, продовольчої і енергетичної безпеки держави та є одним із найважливіших гравців на світовому ринку рослинних олій, займаючи лідируючі позиції за обсягами експорту соняшникової олії. Підвищений світовий попит на рослинну олію у харчовому та промисловому секторах сприяв нарощуванню експорто-орієнтованих переробних потужностей олійно-жирової галузі, які за 2000-2015 рр. зросли в 6,2 рази і досягли 16012 тис. т переробки олійного насіння на рік, проте їх завантаженість в останні роки не перевищує 63-66% [1]. Отже, активний розвиток олійно-жирової галузі вимагає пошуку шляхів підвищення рівня забезпечення олійною сировиною щорічно зростаючих потреб переробних потужностей галузі. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває оцінка сучасного стану та визначення основних проблем на шляху розвитку сировинної бази олійно-жирової галузі в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемам та перспективам розвитку ринку олійних культур, підвищення ефективності їх виробництва та зміцнення конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках присвячені праці таких відомих вчених як: Ільчук М.М. [2], Пилипченко А.В. [3], Тимченко В.Н. [3], Ткачук В.І. [4], Чехова І.В. [5], Чехов С.А. [5], Шубравська О.В. [6] та інші. Проте низка питань, пов'язаних з розвитком сировинної бази олійно-жирової галузі в Україні та

підвищенням рівня забезпечення олійним насінням зростаючих потреб переробних потужностей галузі, все ще не знайшли належного відображення в наукових дослідженнях.

Мета статті. Проаналізувати сучасний стан сировинної бази олійно-жирової галузі та визначити основні проблеми її розвитку в Україні.

Основний матеріал. Основною сировиною для виробництва рослинної олії та різних видів олійно-жирової продукції на її основі (маргарину, промислових жирів, майонезу, соусів на майонезній основі, мила та ін.) є насіння олійних культур. Серед олійних культур, які вирощуються в Україні, найбільше промислове значення для олійно-жирової галузі мають соняшник, ріпак та соя.

Оцінюючи динаміку виробництва основних олійних культур в Україні за 2000-2015 рр., можна відзначити, що посівні площі під цими культурами зросли в 2,5 рази з 3256,3 тис. га у 2000 р. до 8074,3 тис. га у 2015 р., у т.ч.: під соняшником - в 1,7 рази, ріпаком – в 3,2 рази та соєю – в 33,3 рази. При цьому, в останні роки намітилась тенденція до розширення посівних площ під соєю за рахунок скорочення посівних площ під соняшником та ріпаком. Так у 2015 р. в порівнянні з 2014 р. посівні площі під соєю зросли на 19,5%, а під соняшником і ріпаком скоротились на 2,9% та 22,6% відповідно. Одночасно валовий збір насіння олійних культур за цей період виріс в 4,6 рази з 3664 тис. тонн у 2000 р. до 16961,5 тис. т у 2015 р. у т.ч.: соняшника - в 3,2 рази, ріпаку – в 13,2 рази та сої – в 61,4 рази (табл. 1).

*Таблиця 1 - Показники виробництва основних олійних культур в Україні,
(складено автором на основі [7])*

Показники	Роки					Відхилення, %	
	2000	2010	2013	2014	2015	2015/ 2014	2015/ 2000
1 Посівна площа олійних культур, тис. га, у т.ч.:	3256,3	6744,9	7554,8	8082,4	8074,3	-0,1	148,0
- соняшник	2942,9	4572,5	5051,3	5256,5	5104,6	-2,9	73,5
- ріпак	214,3	907,4	1017,4	881,6	682,4	-22,6	218,4
- соя	64,8	1076	1369,9	1805,8	2158,1	19,5	3230,4
2 Середня урожайність олійних культур, ц/га, у т.ч.:	11,9	15,2	21,6	20,4	21,0	2,9	76,5
- соняшник	12,2	15,0	21,7	19,4	21,6	11,3	77,0
- ріпак	8,4	17,0	23,6	25,4	25,9	2,0	208,3
- соя	10,6	16,2	20,5	21,6	18,4	-14,8	73,6
3 Валовий збір олійних культур, тис. т, у т.ч.:	3664,0	10033,0	16232,2	16334,2	16961,5	3,8	362,9
- соняшник	3457,0	6772,0	11050,5	10133,8	11181,1	10,3	223,4
- ріпак	132,0	1470,0	2351,7	2198,0	1737,6	-20,9	1216,4
- соя	64,0	1680,0	2774,3	3881,9	3930,6	1,3	6041,6

Але вже другий рік поспіль відмічається скорочення посівних площ та валового збору ріпаку, що пов'язано з ціновими тенденціями на світовому ринку нафтопродуктів, внаслідок чого виробництво біопалива стає вже не таким привабливим з економічної точки зору.

Причинами стрімкого зростання посівних площ та обсягів виробництва олійних культур є підвищений попит на олійну сировину, який, з одного боку, обумовлений щорічно зростаючою потребою в сировинних ресурсах переробних потужностей олійно-жирової галузі, а з іншого, - щорічним збільшенням чисельності населення планети, що зумовлює ріст попиту на продукцію, яка використовується в харчових цілях; збільшення частки використання олійних культур в промислових цілях (виробництво біодизельного палива); високим рівнем внутрішніх і світових цін на насіння олійних культур й продукти їх переробки, що забезпечує високорентабельне виробництво та стимулює суб'єктів господарювання аграрного ринку виділяти під ці культури значну частку посівних площ [4].

У процесі аналізу структури посівних площ за 2000-2015 рр. виявлено поступове зменшення частки соняшника у групі олійних культур на 27,2% з 90,4% у 2000 р. до 63,2% у 2015 р. на користь інших - ріпаку та сої. Питома вага ріпаку у структурі посівних площ під олійними культурами за 2000-2015 рр. збільшилась на 1,9% і становила 8,5% у 2015 р., а сої – на 24,5% і становила 26,7% у 2015 р.

Однак, незважаючи на такі зміни у структурі посівних площ, провідною олійною культурою та основною сировиною олійно-жирової галузі України залишається соняшник, що зумовлено низкою чинників.

По-перше, соняшник, завдяки своїм біологічним властивостям краще, ніж інші олійні культури, пристосований до вирощування в природно-кліматичних умовах нашої країни. Найбільш сприятливими ґрунтово-кліматичними зонами для його вирощування вважаються центральні області Лісостепу (Вінницька, Черкаська, Полтавська, Харківська), північний Степ (Кіровоградська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська), північні райони Одеської, Миколаївської, Херсонської областей, які характеризуються родючими ґрунтами за рівнем забезпечення поживними речовинами (чорноземи звичайні та типові, опідзолені, темно-сірі) та сприятливими погодними умовами [2].

Крім того, отримана з насіння соняшника олія має високі харчові властивості та фізіологічну цінність, користується найбільшим споживчим попитом та слугує основою для виробництва маргаринової і майонезної продукції, а побічний продукт переробки соняшника - шрот використовується в якості кормів у тваринництві.

По-друге, розширення посівних площ під соняшником пояснюється його більш високою рентабельністю в порівнянні з іншими олійними, зерновими та зернобобовими культурами. У 2015 р. рентабельність виробництва соняшника склала 80,5%, сої – 38,6%, ріпаку – 44,3%, зернових та зернобобових культур – 43,1% [8, 9].

По-третє, незважаючи на те, що виробничі потужності олійно-жирової галузі здатні переробити весь обсяг вирощеного в Україні ріпаку, його основна частина продовжує експортуватися до країн ЄС. Причиною такого становища є те, що виробництво альтернативних видів палива поки що не отримало належного розвитку в Україні.

Збільшення питомої ваги олійних культур у загальній структурі посівів за 2000-2015 рр. на 18% викликає дисбаланс в оптимальному співвідношенні культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах та знижує їх урожайність. Так, згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» від 11.02.2010 р. № 164 питома вага соняшнику для Північно-степового природно-сільськогосподарського регіону не повинна перевищувати 10% у загальній структурі посівних площ, а для Південно-степового – 12-15%. За даними Інституту

зернового господарства при питомій вазі соняшника у структурі посівів 15% його урожайність дорівнює 25 ц/га, а при 30% - знижується до 17 ц/га. Крім того, повернення значної кількості посівів соняшника на попереднє місце вирощування вже через 1-3 роки (при рекомендованому через 7-8 років), а іноді і щорічних посівах цієї культури на одному місці без застосування спеціальних заходів, є свідченням порушення системи землеробства та його основи – науково обґрунтованих сівозмін, що призводить до негативних наслідків: виснаженню ґрунтів, накопиченню збудників хвороб, посиленню небезпеки зростання забур'яненості і втрати врожаю насіння.

Одним із найважливішим показників ефективності виробництва олійних культур є урожайність, яка за 2000-2015 рр. збільшилась в 1,8 рази з 11,9 ц/га до 21 ц/га, у тому числі: соняшнику – в 1,8 рази до 21,6 ц/га, ріпаку – з 3,1 рази до 25,9 ц/га, сої – в 1,7 рази до 18,4 ц/га (табл. 1).

Оцінюючи показники урожайності олійних культур у 2015 р. в сільськогосподарських підприємствах за розмірами зібраної площі, можна сказати, що найвища урожайність соняшнику 23,1 ц/га, ріпаку 28,2 ц/га та сої 19,7 ц/га була отримана в сільськогосподарських підприємствах з розміром зібраної площі соняшника понад 3000 га, а ріпаку та сої - понад 500 га, яких налічувалось 72, 257 та 907 одиниць відповідно. Обсяг виробництва соняшнику, ріпаку та сої в цих господарствах становив 8,2%, 44,1% та 59,4% відповідно від загального валового збору цих культур. Найменша урожайність соняшнику 14,6 ц/га, ріпаку 20,1 ц/га та сої 13,6 ц/га була отримана в сільськогосподарських підприємствах з розміром зібраної площі до 50 га, яких у 2015 р. налічувалось 10463, 1159 та 5269 одиниць відповідно [7]. Тобто, технологія вирощування олійних культур в цих господарствах майже відсутня.

Водночас, показники урожайності не є достатніми з точки зору біологічного потенціалу насіння олійних культур та досягнень у сфері селекції [5]. Так, потенційна урожайність сучасних гібридів соняшнику сягає 45-51 ц/га, ріпаку – 55-72 ц/га, сортів сої – 40-50 ц/га. Отже, середній рівень урожайності олійних культур в практичному використанні нижче від потенційного на 26–37% (табл. 2).

Таблиця 2 - Потенційна урожайність олійних культур,
(складено автором на основі [5, 10, 11])

Показники	Фактична урожайність, ц/га				Потенційна урожайність, ц/га		Відхилення фактичної урожайності 2015 р. від потенційної			
							абсолютне, ц/га		відносне, %	
	2010	2013	2014	2015	min	max	min	max	min	max
Олійні куль- тури, у т.ч.:	15,2	21,6	20,4	21,0	47,0	58,0	-26,0	-37,0	-55,3	-63,8
- соняшник	15,0	21,7	19,4	21,6	45,0	51,0	-23,4	-29,4	-52,0	-57,6
- ріпак	17,0	23,6	25,4	25,9	55,0	72,0	-29,1	-46,1	-52,9	-64,0
- соя	16,2	20,5	21,6	18,4	40,0	50,0	-21,6	-31,6	-54,0	-63,2

Урожайність олійних культур в Україні також відстає і від її загальносвітового рівня. Для порівняння: у 2015 р. урожайність соняшнику в Китаї становила 26 ц/га; ріпаку - в країнах ЄС – 34,1 ц/га, Чілі – 40 ц/га; сої - в країнах ЄС – 26,6 ц/га, Канаді – 29 ц/га, Аргентині – 29,1 ц/га, Бразилії – 29,2 ц/га, США – 32,3 ц/га [9].

Аналіз ефективності виробництва та реалізації олійних культур в Україні за 2010-2015 рр. дозволив встановити, що високий рівень товарності олійної сировини обумовлений значним попитом на цю продукцію на ринку (табл. 3).

Таблиця 3 - Ефективність виробництва та реалізації олійних культур в Україні
(складено автором на основі [8])

Показники	Роки				Темп росту, %	
	2010	2013	2014	2015	2015/ 2014	2015/ 2010
Соняшник						
Обсяг виробництва, тис. т	6772,0	11050,5	10133,8	11181,1	110,3	165,1
Обсяг реалізації, тис. т	4957,4	6956,8	7737,5	8756,1	113,2	176,6
Рівень товарності, %	73,2	63,0	76,4	78,3	102,6	107,0
Витрати на виробництво 1 ц продукції, грн.	157,41	193,38	243,7	362,1	148,6	230,0
У розрахунку на 1 ц реалізованої продукції, грн.:						
- ціна реалізації (без ПДВ)	302,8	298,21	384,7	758,92	197,3	250,6
- повна собівартість	183,88	232,05	281,9	420,51	149,2	228,7
- прибуток	118,9	66,16	102,78	338,41	329,3	284,6
Рівень рентабельності, %	64,7	28,5	36,5	80,5	220,5	124,4
Ріпак						
Обсяг виробництва, тис. т	1470,0	2351,7	2198,0	1737,6	79,1	118,2
Обсяг реалізації, тис. т	1181,9	2021,6	1922,3	1483,3	77,2	125,5
Рівень товарності, %	80,4	86,0	87,5	85,4	97,6	106,2
Витрати на виробництво 1 ц продукції, грн.	193,61	239,40	259,8	413,1	159,0	213,4
У розрахунку на 1 ц реалізованої продукції, грн.:						
- ціна реалізації (без ПДВ)	260,49	307,70	418,8	740,50	176,8	284,3
- повна собівартість	223,80	283,26	324,2	513,16	158,3	229,3
- прибуток	61,56	24,44	94,62	227,33	240,3	369,3
Рівень рентабельності, %	26,6	8,6	29,2	44,3	151,7	166,5
Соя						
Обсяг виробництва, тис. т	1680,0	2774,3	3881,9	3930,6	101,3	234,0
Обсяг реалізації, тис. т	1026,6	1993,2	2436,6	3052,3	125,3	297,3
Рівень товарності, %	61,1	71,8	62,8	77,7	123,7	127,1
Витрати на виробництво 1 ц продукції, грн.	188,68	249,29	286,3	502,7	175,6	266,4
У розрахунку на 1 ц реалізованої продукції, грн.:						
- ціна реалізації (без ПДВ)	260,49	343,22	466,5	741,65	159,0	284,7
- повна собівартість	223,80	296,40	346,8	534,99	154,3	239,0
- прибуток	36,69	46,81	119,67	206,66	172,7	563,3
Рівень рентабельності, %	16,4	15,8	34,5	38,6	111,9	235,4

За 2010-2015 рр. витрати на виробництво 1 ц соняшнику зросли в 2,3 рази, ріпаку – в 2,1 рази, сої – 2,7 рази. У 2015 р. порівняно з 2014 р. витрати на виробництво 1 ц соняшнику збільшились на 48,6%, ріпаку – на 59%, сої – на 75,6%, що пов'язано з

ростом вартості затрат на насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, пальне і мастильні матеріали. Так у 2015 р. в порівнянні з 2014 р. лише витрати на мінеральні добрива та засоби захисту рослин для виробництва соняшнику зросли в 2 рази, ріпаку – в 1,4 рази та сої – в 1,9 рази. У структурі витрат на виробництво олійних культур найбільшу частку займають затрати на насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, пальне і мастильні матеріали, питома вага яких у 2015 р. при виробництві соняшнику сягала 62,1%, ріпаку – 58,8%, сої – 52,3% [8].

У 2015 р. порівняно з 2014 р. повна собівартість реалізації 1 ц соняшнику зросла в 1,97 рази, ріпаку – в 1,58 рази, сої – в 1,54 рази. Слід зазначити, що темпи росту цін реалізації олійної сировини випереджають темпи росту витрат на її виробництво, що забезпечує прибутковість та рентабельність її виробництва. Так, у 2015 р. порівняно з 2014 р. рентабельність виробництва соняшнику виросла в 2,2 рази, ріпаку – в 1,5 рази, сої – в 1,1 рази.

Вагомий вплив на ефективність виробництва олійних культур має рівень забезпеченості агровиробників основними видами сільськогосподарської техніки, який за інформацією Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» на даний час становить 50%, та ступінь її оновлення. Особливо загрозлива ситуація склалася з тракторною технікою, яка є невід’ємною складовою більшості процесів виробництва олійних культур. Станом на 2016 р. близько 75% тракторів знаходилося поза межами амортизаційного та економічно доцільного терміну експлуатації. Тобто, її переважна частина відпрацювала свій термін експлуатації та потребує заміни [12].

Одним із чинників низької техніко-технологічної оснащеності виробництва олійних культур, застосування мінеральних та органічних добрив, засобів захисту рослин є нестача фінансових ресурсів у переважній більшості українських сільгоспвиробників, висока вартість та складність отримання кредитів. За даними Національного банку України середньозважені річні відсоткові ставки, під які залучались кредити агробізнесом у 2016 р., становили 20,7-24,3% в національній валюті та 9,4-12,3% в іноземній. Для порівняння середня річна відсоткова ставка за кредитами у США становить 3,25%, Франції – 3,43%, Німеччині – 3,94%, Канаді – 3% [13].

Найбільша частка у структурі залучених агробізнесом позикових коштів у 2016 р. припадала на короткострокові кредити (до 1 року) - 45% та середньострокові (від 1 до 5 років) – 42%, а найменша – на довгострокові кредити (понад 5 років) - 13%. Тобто, найчастіше сільгоспвиробниками залучались кредитні кошти для покриття потреб в оборотному капіталі під час проведення весняно-польових робіт і збирання врожаю (добрива, засоби захисту рослин, паливно-мастильні матеріали, насіннєвий матеріал тощо), а середньострокові та довгострокові - для придбання та оновлення основних засобів (сільськогосподарської техніки).

Слід зазначити, що окрім зростання вартості банківських кредитів, більш жорсткими стали вимоги до кредитоспроможності позичальників та заставного майна. Комерційними банками надавалась перевага тим позичальникам, які мали позитивну кредитну історію, ліквідне заставне майно, вихід на внутрішній та зовнішній ринки, обробляли значні площі сільськогосподарських угідь, тобто великим сільськогосподарським підприємствам та агрохолдингам. З огляду на це, більшість малих та середніх сільгоспвиробників мали обмежений доступ до кредитних ресурсів. В свою чергу, зменшення пропозиції кредитних продуктів через проблеми з ліквідністю в банківській системі України також відобразилося на погіршенні кредитного забезпечення суб’єктів господарювання аграрного сектору економіки.

Стримуючим фактором нарощування обсягів виробництва олійних культур є і незадовільний стан розвитку інфраструктури зберігання, транспортування і реалізації. Значна віддаленість від місць збору урожаю, переробки та реалізації олійного насіння різко збільшує логістичні витрати, пов'язані з його транспортуванням, а обмеженість потужностей елеваторного, складського, вагового і сушильного господарств переробних підприємств олійно-жирової галузі підвищують ризик втрати врожаю та знижує показники якості олійної сировини.

Вирішення проблем технічного, технологічного, фінансового характеру повинні доповнюватись впровадженням інноваційних прогресивних сортів олійних культур, що мають підвищувати врожайність та якісні характеристики олійного насіння.

Водночас, стан справ у сфері вітчизняної селекції та насінництва олійних культур також характеризується деякими проблемами та негативними тенденціями. Основна проблема полягає в тому, що сорти і гібриди олійних культур, які пропонуються українською селекційною наукою, не знаходять належного застосування в аграрному секторі економіки. Як зазначає Шубравська О.С., що незважаючи на наявний потужний науковий потенціал і щорічні бюджетні вкладення у сумі понад 350 млн. грн., впровадження наукових результатів, отриманих підрозділами Національної академії аграрних наук України, в аграрне виробництво здійснюється незадовільно [6]. Зокрема, викликає занепокоєння загроза остаточної втрати ринку генетичних ресурсів (насіннєвих), де понад 2/3 представлених сортів ріпаку та соняшнику має іноземне походження. Так із 218 сортів озимого ріпаку, які було внесено у Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні на 2015 р., 83% приходилось на сорти орієнтовані на можливість потужних агрохолдингів, які володіють значним земельним банком, високопродуктивною технікою та мають достатньо фінансових ресурсів для вирощування олійних культур за сучасними агротехнологіями. Недостатня матеріально-технічна та фінансова забезпеченість більшості українських сільгоспвиробників малого та середнього бізнесу не дає можливості отримати нормативну ефективність від імпортного селекційного матеріалу.

Не приділяється належної уваги у сфері вітчизняної селекції та виробництва олійних культур і такому інноваційному напрямку як створення або використання високоолеїнових гібридів соняшнику, які активно вирощуються в США, Європейському Союзі та Аргентині. Так у Франції близько 60% площ посіву під соняшником займають високоолеїнові гібриди. Натомість в Україні за оцінкою експертів «АПК-Інформ» у 2015/16 МР високоолеїновим соняшником було засіяно лише 170 тис. га, що становило 3,3% у загальній площі сівби соняшника [14]. Виготовлена з таких сортів соняшнику високоолеїнова олія за своїми властивостями подібна оливковій, завдяки високому вмісту в ній мононенасичених жирів, та відноситься до преміум-сегменту. Основними перевагами високоолеїнової соняшникової олії в порівнянні з традиційною лінолевою є високий вміст олеїнової кислоти 82-94% [15, с. 118] та вітаміну Е - природного антиоксиданту (альфа-токоферолу); тривалий термін зберігання, який в чотири рази перевищує традиційну; нейтральний смак; можливість використання для виробництва біодизельного палива. Серед чинників, які у середньостроковій перспективі визначатимуть привабливість сегменту ринку високоолеїнового соняшнику, можна назвати високу рентабельність виробництва та премії виробників, обумовлені зростанням показників врожайності та олійності; заінтересованість країн ЄС, власне виробництво яких задовольняє потреби ринку у високоолеїновій соняшниковій олії на

80%; популяризація здорового способу життя в розвинутих країнах світу; щорічно зростаюча потреба світової олійно-жирової промисловості в нових видах олій [16].

Що стосується напрямків використання основних олійних культур, то вони мають суттєві відмінності у розрізі окремих її видів (табл. 4).

Таблиця 4 – Баланс попиту та пропозиції основних олійних культур в Україні, тис.т, (складено автором на основі [17])

Показники	Маркетингові роки			У структурі, %		
	2000/ 2001	2010/ 2011	2015/ 2016	2000/ 2001	2010/ 2011	2015/ 2016
1	2	3	4	5	6	7
Соняшник						
Початкові запаси	87,0	481,0	122,0	2,5	5,6	1,0
Виробництво	3457,0	8100,0	11900,0	97,5	94,3	98,8
Імпорт	1,0	12,0	22,0	0,0	0,1	0,2
Загальна пропозиція	3545,0	8593,0	12044,0	100,0	100,0	100,0
Експорт	1020,0	444,0	83,0	28,8	5,2	0,7
Внутрішнє споживання, у т.ч.:	2510,0	8005,0	11860,0	70,8	93,2	98,5
- перероблено насіння	2330,0	7885,0	11700,0	65,7	91,8	97,1
- витрати на харчові цілі	30,0	50,0	50,0	0,8	0,6	0,4
- втрати	150,0	70,0	110,0	4,2	0,8	0,9
Кінцеві запаси	15,0	144,0	101,0	0,4	1,7	0,8
Загальний попит	3545,0	8593,0	12044,0	100,0	100,0	100,0
Ріпак						
Початкові запаси	9,0	2,0	18,0	6,4	0,1	1,0
Виробництво	132,0	1470,0	1744,0	93,6	99,7	98,9
Імпорт	0,0	2,0	2,0	0,0	0,1	0,1
Загальна пропозиція	141,0	1474,0	1764,0	100,0	100,0	100,0
Експорт	73,0	1416,0	1437,0	51,8	96,1	81,5
Внутрішнє споживання, у т.ч.:	66,0	57,0	326,0	46,8	3,9	18,5
- перероблено насіння	62,0	55,0	325,0	44,0	3,7	18,4
- витрати на харчові цілі	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
- втрати	4,0	2,0	1,0	2,8	0,1	0,1
Кінцеві запаси	2,0	1,0	1,0	1,4	0,1	0,1
Загальний попит	141,0	1474,0	1764,0	100,0	100,0	100,0
Соя						
Початкові запаси	1,0	150,0	166,0	1,3	8,2	4,0
Виробництво	64,0	1680,0	3932,0	85,3	91,7	95,8
Імпорт	10,0	2,0	5,0	13,3	0,1	0,1
Загальна пропозиція	75,0	1832,0	4103,0	100,0	100,0	100,0
Експорт	12,0	989,0	2369,0	16,0	54,0	57,7
Внутрішнє споживання, у т.ч.:	62,0	740,0	1601,0	82,7	40,4	39,0
- перероблено насіння	55,0	560,0	900,0	73,3	30,6	21,9
- витрати на харчові цілі	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0	0,0
- втрати	7,0	180,0	700,0	9,3	9,8	17,1
Кінцеві запаси	1,0	103,0	133,0	1,3	5,6	3,2
Загальний попит	75,0	1832,0	4103,0	100,0	100,0	100,0

Загальна пропозиція олійних культур в Україні формується за рахунок власного виробництва, оскільки імпорт становить незначні обсяги та представлений в основному посівним матеріалом. При цьому, слід відзначити, що завдяки збільшенню валових зборів соняшника та сої, загальна пропозиція цих культур також має тенденцію до зростання.

У структурі розподілу олійних культур існують певні відмінності. Основним напрямком розподілу соняшника є внутрішнє споживання, яке формується переважно за рахунок переробки його всередині країни. Так, у 2010/11-2015/16 МР близько 91,8-97,1% насіння соняшнику було перероблено на олію, а на експорт було спрямовано лише 5,2-0,7%. Основними факторами, які сприяли збільшенню обсягів внутрішньої переробки соняшника в 1,5 рази у 2010/11-2015/16 МР, були високий попит з боку експорто-орієнтованих переробних потужностей олійно-жирової галузі та дія 10-відсоткового експортного мита на насіння соняшнику.

Відносно ріпаку та сої, то основним напрямком їх розподілу в Україні є експортна складова, що пов'язано з високими світовими цінами та нульовою ставкою експортного мита на насіння цих олійних культур, а також поверненням ПДВ при експорті. Так, у 2010/11 МР в країні ЄС для виробництва біопалива було експортовано 96,1% ріпаку, а у 2015/16 МР - 81,5%, а на переробку всередині країни було спрямовано лише 3,7% ріпаку у 2010/11 МР та 18,4% у 2015/16 МР.

Експортна складова у структурі розподілу сої у 2010/11-2015/16 МР становила 54,0-57,7%, а внутрішнє споживання – 40,4-39%. Обсяг внутрішнього споживання сої за цей період виріс в 2,2 рази до 1601 тис. т у 2015/16 МР за рахунок збільшення її переробки всередині країни. Зростанню обсягів внутрішньої переробки сої в Україні сприяли: високий попит на сою та продукти її переробки як з боку внутрішніх споживачів, так і експорто-орієнтованих компаній; введення в експлуатацію нових та модернізація існуючих ліній з переробки сої, потужності яких за 2010/11-2015/16 МР збільшились в 4,1 рази і оцінюються в 2442,4 тис. т.

Висновки та напрямки подальших досліджень. Таким чином, сучасний стан розвитку сировинної бази олійно-жирової галузі в Україні можна охарактеризувати наступними тенденціями:

- основною олійною сировиною, яка має найбільше промислове значення для олійно-жирової галузі України, є насіння соняшнику, ріпаку та сої;

- виробництво основних олійних культур в Україні характеризується позитивною динамікою, що обумовлено високою рентабельністю виробництва, щорічно зростаючим попитом на насіння олійних культур та продукти їх переробки на внутрішньому і світовому ринках; поступовим переходом від екстенсивного способу виробництва (розширення посівних площ) до інтенсивного - підвищення урожайності шляхом використання високопродуктивних сортів і гібридів олійного насіння та сучасних агротехнологій. Важливою тенденцією в останні роки є скорочення площ посіву та обсягів виробництва ріпаку, що пов'язано з падінням світових цін на ринку нафтопродуктів;

- у структурі виробництва олійних культур найбільшу питому вагу займає соняшник, що пояснюється його більш високою олійністю, біологічною і харчовою цінністю, кращою пристосованістю до вирощування в природно-кліматичних умовах нашої країни, широким використанням в харчових і промислових цілях, більш високою рентабельністю виробництва в порівнянні з іншими олійними культурами; предметною та технологічною спеціалізацією олійно-жирової галузі; національними традиціями та

звичками до споживання соняшникової олії;

- загальна пропозиція олійного насіння на внутрішньому ринку України формується за рахунок власного виробництва, оскільки частка імпорту є незначною та представлена, головним чином, посівним матеріалом. Основним напрямком розподілу соняшника є внутрішнє споживання, яке формується переважно за рахунок переробки його всередині країни, а ріпаку та сої - експортна складова, що обумовлено нульовою ставкою вивізного (експортного) мита та високими світовими цінами;

- внутрішній ринок посівного матеріалу олійних культур характеризується нарощуванням присутності сортів і гібридів іноземної селекції.

Серед ключових проблем на шляху розвитку виробництва основних олійних культур в Україні можна виділити наступні:

- значний недобір урожайності олійних культур в порівнянні з їх біологічним потенціалом, досягнень у сфері селекції та загальносвітовим рівнем, основними причинами якого є порушення науково-обґрунтованих оптимальних розмірів площ посіву та недотримання агротехнологічних прийомів вирощування;

- щорічне підвищення витрат на виробництво олійних культур, що пов'язано з ростом цін на насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, засоби захисту рослин, паливно-мастильні матеріали;

- низький рівень забезпеченості агровиробників основними видами сільськогосподарської техніки та високий ступінь її зношеності;

- нестача фінансових ресурсів у переважній більшості українських сільгоспвиробників, висока вартість та складність отримання кредитів;

- незадовільний стан розвитку інфраструктури зберігання, транспортування і реалізації олійного насіння, що призводить до збільшення логістичних витрат, підвищення ризиків втрати врожаю та зниження показників якості олійної сировини;

- посилення імпоротної залежності на ринку посівного матеріалу ріпаку та соняшника;

- домінування зарубіжних селекційних інновацій над вітчизняними розробками тощо.

Враховуючи сучасний стан та основні проблеми розвитку сировинної бази олійно-жирової галузі в Україні, подальший її розвиток потребує удосконалення організаційно-економічного, техніко-технологічного, фінансово-кредитного, інформаційного та інноваційного забезпечення виробництва олійних культур, поліпшення міжгалузевих і внутрігалузевих економічних зв'язків та відносин, спроможних забезпечити підвищення рівня завантаженості переробних потужностей галузі олійною сировиною в необхідній кількості та потрібної якості. У зв'язку з цим напрямком подальших досліджень автора має стати визначення стратегічних орієнтирів розвитку олійно-жирової галузі України, відповідно до яких буде здійснюватись нормативно-правовий, фінансово-кредитний, організаційно-економічний та інший державний регуляторний вплив на розвиток галузі.

1. Олійно-жирова галузь України. Показники роботи за 2015 рік, 2015/16 МР / Інформаційно-аналітичний бюлетень олійно-жирової галузі України та Російської Федерації. – Х.: ФОП Родак Л.В., 2016. – 106 с.

2. Ільчук М.М. Тенденції виробництва насіння соняшнику в Україні: проблеми та перспективи / М.М. Ільчук // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. - 2013. - Вип. 181(4). - С. 187-193.

3. Тимченко В.Н. Стан і перспективи розвитку виробництва сої в Україні / В. Н. Тимченко, А. В. Пилипченко // Корми і кормовиробництво. Виробництво та використання сої у тваринництві і птахівництві. Міжвідомчий тематичний науковий збірник. – 2012. – Вип. 71. – С. 27-33.
4. Ткачук В.І. Тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / В.І. Ткачук // Вісник ЖНАЕУ. – 2014. – № 1–2 (43), т. 2. – С. 87-93.
5. Чехова І. В. Основні тенденції розвитку ринку олійних культур в Україні / І. В. Чехова, С. А. Чехов // Продуктивність агропромислового виробництва. Економічні науки. – 2014. – Вип. 25. – С. 71-78.
6. Шубравська О.В. Розвиток селекційної діяльності та ринку селекційної продукції в Україні та світі / О.В. Шубравська // Економіка і прогнозування. – 2012. – №. 2. – С. 86-98.
7. Рослинництво України: статистичний збірник. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 180 с.
8. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2010-2015 рр.: статистичні бюлетені [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Жадан Т.А. Актуальні проблеми розвитку сировинної бази олійно-жирової галузі в Україні / Т.А. Жадан, Ю.В. Жадан // Труды міжнародної наукової конференції «Розвиток міжнародної конкурентоспроможності: держава, регіон, підприємство» (16 грудня 2016 року Лісабон, Португалія). - Лісабон, Португалія: Baltija Publishing, 2016. – Ч.1. – С. 79-82.
10. Офіційний сайт Інституту рослинництва ім. В. Я. Юр'єва Національної академії аграрних наук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yuriev.com.ua>
11. Офіційний сайт ТОВ «Лімагрейн Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lgseeds.com.ua/>
12. Захарчук О.В. Україні спостерігається великий відкладений попит на сільгосптехніку [Електронний ресурс] / О. Захарчук . – Режим доступу: <http://iae.org.ua/presscentre/archnews/1940-2017-02-21-10-44-25.html>
13. Фінінструменти та перспективи кредитування АПК [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/fininstrumenti-ta-perspektivi-kredituvannya-apk>
14. В Украине растут как площадь сева высокоолеинового подсолнечника, так и его доля в общих посевах масличной [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/conferences/sunflower2016/news/1072490>
15. Trait-Modified Oils in Foods / edited by Gary R. List, USDA ARS NCAUR, Peoria, IL, USA, Frank T. Orthoefer, FTO Foods, Knoxville, TN, USA. - Wiley-Blackwell, July 2015. - 264 p.
16. Brümmer B. Volatility in Oilseeds and Vegetable Oils Markets: Drivers and Spillovers / B. Brümmer, O. Korn, K. Schlüßler, T. Jamali Jaghdani // Journal of Agricultural Economics. – 2016. - Vol. 67. - No. 3. – pp. 685–705.
17. Офіційний сайт Міністерства сільського господарства США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.usda.gov/wps/portal/usda/usdahome>
1. Oliino-zhyrova haluz Ukrainy. Pokaznyky roboty za 2015 rik, 2015/16 MR: Informatsiino-analitychnyi biuleten oliino-zhyrovoy haluzi Ukrainy ta Rosiiskoi Federatsii [Fat-and-Oil industry of Ukraine. Performance for 2015, 2015/16 MY: Informational and analytical bulletin fat-and-oil industry of Ukraine and Russia]. (2016). Kharkiv: FOP Rodak L.V. [in Ukrainian].
2. Ilchuk, M.M. (2013). Tendentsii vyrobnytstva nasinnia soniashnyku v Ukraini: problemy ta perspektyvy [Trends sunflower seed production in Ukraine: Problems and Prospects]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii: Ekonomika, ahraryni menedzhment, biznes - Scientific Bulletin of National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: economics, agricultural management, business, 181 (4), 187-193* [in Ukrainian].
3. Tymchenko, V.N., & Pylypchenko, A.V. (2012). Stan i perspektyvy rozvytku vyrobnytstva soi v Ukraini [State and prospects of soybean production in Ukraine]. *Kormy i kormovyrobnytstvo. Vyrobnytstvo ta vykorystannia soi u tvarynnytsvi i ptakhivnytsvi. Mizhvidomchyi tematychnyi naukovyi zbirnyk. – Feed and fodder. Production and use of soy in animal husbandry and poultry farming.*

Interdepartmental thematic scientific collection, 71, 27-33 [in Ukrainian].

4. Tkachuk, V. I. (2014). Tendentsii rozvytku rynku oliinykh kultur v Ukraini [Trends in the market of oilseeds in Ukraine]. *Visnyk ZhNAEU - Bulletin ZHNAEU*, 1–2 (43), (Vols. 2), 87-93 [in Ukrainian].

5. Chekhova, I.V., & Chekhov, S.A. (2014). Osnovni tendentsii rozvytku rynku oliinykh kultur v Ukraini [Major trends in the market of oilseeds in Ukraine]. *Produktyvnist ahropromyslovoho vyrobnytstva. Ekonomichni nauky - Productivity of agricultural production. Economics*, 25, 71-78 [in Ukrainian].

6. Shubravska, O.V. (2012). Rozvytok selektsiinoi diialnosti ta rynku selektsiinoi produktsii v Ukraini ta sviti [Development of breeding selection and market products in Ukraine and the world]. *Ekonomika i prohnouvannta - Economics and Forecasting*, 2, 86-98 [in Ukrainian].

7. *Roslynnytstvo Ukrainy: statystychnyi zbirnyk [Crop production of Ukraine: Statistical Yearbook]*. (2016). Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

8. *Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva v silskohospodarskykh pidpriemstvakh za 2010-2015 roky: statystychni biuleteni [Key economic indicators of agricultural production in the agricultural enterprises for 2010-2015: Statistical bulletin]*. (2010-2016). Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].

9. Zhadan, T.A., & Zhadan, Yu.V. (2016). Aktualni problemy rozvytku syrovynnoi bazy oliino-zhyrovoi haluzi v Ukraini [Actual problems of the resource base of fat-and-oil industry in Ukraine]. *Trudy mizhnarodnoi naukoi konferentsii «Rozvytok mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti: derzhava, rehion, pidpriemstvo» - Conference Proceedings "International Scientific Conference The Development of International Competitiveness: State, Region, Enterprise"*. (Ch. 1). (pp. 79-82). Lisabon, Portuhaliia: Baltija Publishing [in Ukrainian].

10. Ofitsiyni sait Instytutu roslynnytstva im. V. Ya. Yurieva Natsionalnoi akademii ahrarykh nauk. [The official website of the Institute of Plant named after Yuriev National Academy of Agricultural Sciences]. www.yuriev.com.ua. Retrieved from <http://www.yuriev.com.ua> [in Ukrainian].

11. Ofitsiyni sait TOV «Limahrein Ukraina» [The official website of limited liability "Limagrain Ukraine"]. [lgseeds.com.ua](http://www.lgseeds.com.ua). Retrieved from <http://www.lgseeds.com.ua> [in Ukrainian].

12. Zakharchuk, O. (2017). V Ukraini sposterihaetsia velykyi vidkladenyi popyt na silhosptekhniku [In Ukraine there is a large pent-up demand for agricultural machines]. *iae.org.ua*. Retrieved from <http://iae.org.ua/presscentre/archnews/1940-2017-02-21-10-44-25.html> [in Ukrainian].

13. Fininstrumenty ta perspektyvy kredyтуvannia APK [Financial instruments and prospects for agribusiness lending]. (n.d.). *agroconf.org*. Retrieved from <http://agroconf.org/content/fininstrumenti-ta-perspektivi-kredituvannya-apk> [in Ukrainian].

14. V Ukrayne rastut kak ploshchad seva vysokooleynovoho podsolnechnyka, tak y eho dolia v obshchykh posevakh maslychnoi [In Ukraine, a growing area of sowing High oleic sunflower, and its share in total oilseed crops]. (n.d.). *apk-inform.com*. Retrieved from <http://www.apk-inform.com/ru/conferences/sunflower2016/news/1072490> [in Russian].

15. List, Gary R., & Orthoefer, Frank T. (Eds). (2015). *Trait-Modified Oils in Foods*. July 2015, Wiley-Blackwell, 264 p. [in English].

16. Brümmer, B., Korn, O., Schlüßler, K., & Jamali Jaghdani, T. (2016). Volatility in Oilseeds and Vegetable Oils Markets: Drivers and Spillovers. *Journal of Agricultural Economics*. Vol. 67, No. 3, 685–705 [in English].

17. Ofitsiyni sait Ministerstva silskoho hospodarstva SShA [The official website of the United States Department of Agriculture, USDA]. [usda.gov](http://www.usda.gov). Retrieved from <http://www.usda.gov> [in English].

Т.А. Жадан, канд. экон. наук, доцент кафедры экономического анализа и учета, НТУ «Харьковский политехнический институт» (г. Харьков, Украина)

Современное состояние, основные проблемы и направления инновационного развития сырьевой базы масложировой отрасли в Украине

В статье рассмотрено современное состояние сырьевой базы масложировой отрасли и выделены основные проблемы ее развития в Украине. В результате анализа современного состояния развития сырьевой базы масложировой отрасли установлено, что основным масличным сырьем, которое имеет наибольшее промышленное значение для масложировой

отрасли Украины, являются семена подсолнечника, рапса и сои. Производство основных масличных культур в Украине характеризуется положительной динамикой; наибольшим удельным весом подсолнечника в структуре посевных площадей и валовых сборов масличных культур; постепенным переходом от экстенсивного способа производства к интенсивному, свидетельством чего является повышение урожайности масличных культур. Установлено, что общее предложение масличных семян на внутреннем рынке Украины формируется за счет собственного производства. Основным направлением распределения подсолнечника является внутреннее потребление, а рапса и сои - экспортная составляющая. К ключевым проблемам развития сырьевой базы масложировой отрасли в Украине отнесены: значительный недобор урожайности масличных культур по сравнению с их биологическим потенциалом, достижениями в области селекции и общемировым уровнем; ежегодное повышение затрат на производство масличных культур; низкий уровень обеспеченности агропроизводителей основными видами сельскохозяйственной техники и высокая степень ее изношенности; нехватка финансово-кредитных ресурсов; неудовлетворительное состояние развития инфраструктуры хранения, транспортировки и реализации маслосемян; усиление импортной зависимости на рынке посевного материала рапса и подсолнечника; доминирование зарубежных селекционных инноваций над отечественными разработками.

Ключевые слова: масложировая отрасль, сырьевая база, подсолнечник, рапс, соя, посевная площадь, валовой сбор, урожайность, рентабельность.

T.A. Zhadan, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Accounting, NTU «Kharkov Polytechnic Institute» (Kharkov, Ukraine).

Current state, main problems and directions of innovative development of fat-and-oil industry resource base in Ukraine

The article considers the present state of fat-and-oil industry resource base and outlines the main problems of its development in Ukraine. Due to the analysis of the current state development in fat-and-oil industry resource base, it has been established that sunflower seeds, rapeseed and soybeans are the main oilseed, which have the most industrial significance for the fat-and-oil industry of Ukraine. The major oilseed production in Ukraine is characterized by positive dynamics; the largest proportion of sunflower in the crop area structure and gross oilseeds crop; a gradual transition from extensive production to an intensive, indicating that there is an increase in the yield of oilseeds. It is revealed that the general supply of oil seed in the Ukrainian domestic market is formed by the expense of own production. The main direction of sunflower distribution is a domestic consumption, rapeseed and soybeans - the export component. The key problems in the development of fat-and-oil industry resource base in Ukraine are: a significant yield lack of oilseeds in comparison with their biological potential, achievements in the field of breeding and world-wide level; annual increase in the cost of oilseeds production; low assurance level of agricultural producers by the main types of agricultural machinery and its high degree of wear extent; lack of financial and credit resources; unsatisfactory state in infrastructure development of storage, transportation and sale of oilseeds; increase of import dependence on the rapeseed and sunflower seeds market; the domination of foreign breeding innovations over domestic developments.

Keywords: fat-and-oil industry, resource base, sunflower, rapeseed, soybean, sown area, gross collection, yield, profitability.